

**ΕΘΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ**

ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

1. Σύντομη παρουσίαση του στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

α. Με ποιο όνομα αναγνωρίζεται το στοιχείο από τους φορείς του:

Απολλωνιάτικες Καμουζέλες

β. Άλλη/-ες ονομασία/ες: -

γ. Σύντομη Περιγραφή:

Οι Απολλωνιάτικες Καμουζέλες (ή Καμουζέλλες) είναι λαϊκό εθιμικό δρώμενο της Καθαρής Δευτέρας, που συγκροτείται από εικαστικές, θεατρικές, μουσικές και ποιητικές δράσεις. Κύριο χαρακτηριστικό του είναι οι μεταμφιέσεις, η δημιουργία και παρέλαση αυτοσχέδιων αποκριάτικων αρμάτων και η έμμετρη λαϊκή σάτιρα στο τοπικό γλωσσικό ιδίωμα, με την οποία διακωμωδούνται καταστάσεις και πρόσωπα της επικαιρότητας. Η σάτιρα δραματοποιούμενη σε ανοικτό χώρο, συνιστά μια μορφή αναστοχασμού για πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά κ.λπ. γεγονότα της προηγούμενης χρονιάς, διεθνούς, εθνικού ή καθαρά τοπικού ενδιαφέροντος, που επηρέασαν τη ζωή του τόπου και συζητήθηκαν πολύ.

δ. Πεδίο ΑΠΚ:

- ✓ προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις
- ✓ επιτελεστικές (παραστατικές) τέχνες
- ☐ κοινωνικές πρακτικές-τελετουργίες-εορταστικές εκδηλώσεις.
- ☐ γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν
- ✓ τεχνογνωσία που συνδέεται με την παραδοσιακή χειροτεχνία
- ☐ άλλο

ε. Περιοχή όπου απαντάται το στοιχείο:

Απόλλωνα (τα), δημοτική ενότητα Καμείρου, δήμος Ρόδου, νομός Δωδεκανήσου.

στ. Λέξεις-κλειδιά: Αποκρία, Απόκριες, αποκριάτικο δρώμενο, Καθαρή Δευτέρα, έμμετρη σάτιρα, σατιρικά δίστιχα, λαϊκό θέατρο, αποκριάτικα άρματα

2. Ταυτότητα των φορέων του στοιχείου ΑΠΚ

α. Ποιος/-οι είναι φορέας/-είς του στοιχείου; Φορείς του στοιχείου είναι οι κάτοικοι του χωριού Απόλλωνα Ρόδου και όσοι Απολλωνιάτες κατοικούν σε

άλλες περιοχές του νησιού, οι οποίοι συμμετέχουν με κάποιον τρόπο στην επιτέλεση του δρωμένου.

Πρωταρχικό ρόλο στον συντονισμό των δράσεων έχει ο Πολιτιστικός Όμιλος Απολλώνων Ρόδου «Νέοι Ορίζοντες», ο οποίος συνεργάζεται με όλους τους τοπικούς φορείς.

β. 1) Πολιτιστικός Όμιλος Απολλώνων Ρόδου «Νέοι Ορίζοντες:

Διεύθυνση: Απόλλωνα Ρόδου, Τ.Κ.: 85106

e-mail: neorizontes@gmail.com

Εκπρόσωποι:

➤ Εμμανουήλ Κυριαζάκος

e-mail: kuriazakos@yahoo.gr

➤ Μπαϊράμης Θεόφιλος

e-mail: theofilos96@windowslive.com

➤ Περνάρης Βασίλειος

e-mail: billy119@windowslive.com

2) Τοπική Κοινότητα Απολλώνων

Διεύθυνση: Απόλλωνα Ρόδου, Τ.Κ.: 85106

e-mail: topikikoinotitaapollonon@rhodes.gr

Εκπρόσωπος: Λαγογιάννης Ευθύμιος, Πρόεδρος της Κοινότητας,

3) Αθλητικός Σύλλογος «Α.Π.Σ. Απόλλων Απολλώνων»

e-mail: ing.karamanolis@yahoo.gr

Εκπρόσωπος: Φώτιος Μ. Καραμανώλης

**4) Σύλλογος γονέων & κηδεμόνων Νηπιαγωγείου & Δημοτικού Σχολείου
Απολλώνων**

e-mail: despoanaxl@gmail.gr

Εκπρόσωπος: Δέσποινα Χατζηνικολάου

γ. Περαιτέρω πληροφορίες για το στοιχείο:

Όνομα: Παναγιώτης Κουτσονικόλας

e-mail: koutsp@gmail.com

3. Αναλυτική περιγραφή του στοιχείου ΑΠΚ, όπως απαντάται σήμερα

Ο όρος καμουζέλες (από την λέξη καμιζόλα <γαλλ. *camisole*, ή *camisola* <ιταλ. *camiciola*, υποκ. του μσν, λατιν. *camisia* (=πουκαμίσια, ζουρλομανδύας, φανέλα και μσν. βασιλικός μανδύας), στα Δωδεκάνησα χρησιμοποιείται για να δηλώσει τους μεταμφιεσμένους αλλά και τα δρώμενα της Αποκριάς που ποικίλλουν ανά τόπο. Οι Καμουζέλες των Απολλώνων Ρόδου είναι ένα σύνθετο αποκριάτικο δρώμενο, το οποίο επιτελείται την Καθαρή Δευτέρα και περιλαμβάνει ποικίλες δράσεις, τον συντονισμό των οποίων αναλαμβάνουν μέλη του Πολιτιστικού Ομίλου Απολλώνων Ρόδου «Νέοι Ορίζοντες», σε συνεργασία με όλους τους τοπικούς φορείς (Τοπική Κοινότητα, Αθλητικό Σύλλογο, Σύλλογο γονέων και κηδεμόνων του Νηπιαγωγείου και Δημοτικού Σχολείου των Απολλώνων). Η επιτέλεση του δρώμενου προϋποθέτει την κατασκευή αυτοσχέδιων αποκριάτικων «αρμάτων» και τη συγγραφή έμμετρης σάτιρας ή και παρωδίας και υλοποιείται με: 1. την παρέλαση των αρμάτων στον κεντρικό δρόμο του χωριού και 2. τη θεατρική αναπαράσταση της σάτιρας στο αμφιθέατρο του σχολείου. Συμμετέχοντες είναι οι κάτοικοι του χωριού και όσοι Απολλωνιάτες κατοικούν σε άλλες περιοχές του νησιού, οι οποίοι έχουν βιωματική σχέση με το δρώμενο και συμμετέχουν ποικιλοτρόπως στην ανά έτος πραγματοποίησή του, ως συγγραφείς της σάτιρας, ως κατασκευαστές και ζωγράφοι των αρμάτων, ως χορηγοί χρηματικών ποσών για την αντιμετώπιση των λιγοστών εξόδων που απαιτούνται, ως τελεστές στον δρόμο και στο θέατρο, ως θεατές, ως μουσικοί που επενδύουν μουσικά τη σκηνική παρουσίαση της σάτιρας, ακόμη και ως φροντιστές του χώρου, της μικροφωνικής εγκατάστασης και ως ηχολήπτες. Στην προετοιμασία, συγγραφή και αναπαράσταση της σάτιρας μετέχουν τα άρρενα μέλη της κοινότητας. Νεαρές κοπέλες εμπλέκονται τα τελευταία χρόνια κυρίως στη στυλιστική φροντίδα των μεταμφίσεων, βοηθώντας στην επιλογή και τον συνδυασμό των ενδυμάτων για τις μεταμφίσεις των ανδρών, ενώ επίσης αναλαμβάνουν να μακιγιάρουν τους μεταμφιεσμένους.

Τα λεγόμενα «άρματα» είναι αυτοσχέδιες κατασκευές, μεταμόρφωση παλαιών ημιφορηγών αυτοκινήτων, φρεζών και τρακτέρ με ταμπλάδες και υφάσματα σε αποκριάτικα άρματα, τα οποία διακοσμούνται με άχρηστα αντικείμενα, σατιρίζοντας όψεις της επικαιρότητας (π.χ. οικονομική κρίση, μετανάστευση, μνημόνια, ίντερνετ καφέ κ.λπ.). Τα θέματα των αρμάτων απεικονίζονται εικαστικά επάνω στους ταμπλάδες που επενδύουν τον σκελετό των αυτοκινήτων. Την κατασκευή των αρμάτων αναλαμβάνουν οι νέοι, που συνεργάζονται με τους πιο μεγάλους σε ηλικία Απολλωνιάτες, με σκοπό την παραγωγή ενός «έξυπνου» αποτελέσματος. Το κόστος κατασκευής των «αρμάτων» είναι πολύ μικρό και καλύπτεται από τον Πολιτιστικό Όμιλο ή από επαγγελματίες και ιδιώτες Απολλωνιάτες. Συνήθως, βάζονται οι ταμπλάδες της προηγούμενης χρονιάς και επαναχρησιμοποιούνται, οπότε το μόνο κόστος είναι η αγορά των χρωμάτων. Η συμμετοχή των νέων στην κατασκευή των αρμάτων παρέχει τη δυνατότητα στους μεγαλύτερους σε ηλικία τεχνίτες να τους μεταδώσουν τις δεξιότητες και τις γνώσεις που απαιτούνται για την

επεξεργασία και σύνδεση των υλικών, ώστε η τεχνογνωσία αυτή να μεταβιβαστεί και να χρησιμοποιηθεί στο μέλλον.

Η έμμετρη σάτιρα των Καμουζελών υλοποιείται με δίστιχα σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο στίχο στο τοπικό γλωσσικό ιδίωμα. Η ενσωμάτωση της έμμετρης σάτιρας στην επιτέλεση των Καμουζελών και μάλιστα με κυρίαρχο ρόλο συνιστά νεωτερισμό της δεκαετίας του 1980 (βλ. πεδίο 6), που οφείλεται στην «ευρηματικότητα των κατοίκων των Απολλώνων, οι οποίοι προκειμένου να κρατήσουν ζωντανό ένα έθιμο που εξ αιτίας της πολιτισμικής αλλαγής κινδύνευε να χάσει το ενδιαφέρον του, προσπάθησαν να το προστατεύσουν εμπλουτίζοντάς το με νέα στοιχεία» (Ανδρουλάκη, 2017). Ο έμμετρος σατιρικός λόγος επιστρατεύθηκε για να δώσει νέα πνοή στην επιτέλεση του εθίμου, το οποίο μετατράπηκε σε θέαμα ξανακερδίζοντας το ενδιαφέρον των κατοίκων. Σημειώνεται ότι ο έμμετρος σατιρικός λόγος με τη μορφή σατιρικών διστίχων απαντάται και σε άλλες όψεις της κοινωνικής ζωής, καθώς οι Απολλωνιάτες συνηθίζουν να σατιρίζουν πρόσωπα και καταστάσεις στα γλέντια, στα κάλαντα, σε ονομαστικές εορτές, συνδυάζοντας γεγονότα και πρόσωπα με εύστοχο τρόπο. Είναι σημαντικό ότι με τα σατιρικά δίστιχα, τα οποία γράφονται και επιτελούνται στο πλαίσιο των Καμουζελών, οι Απολλωνιάτες διατηρούν αναλλοίωτο το τοπικό γλωσσικό ιδίωμα (ντοπιολαλιά), που έτσι βρίσκει πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης και μεταβίβασής του στη νέα γενιά του χωριού.

Η έμμετρη σάτιρα αρχίζει να γράφεται αρκετές ημέρες (20-30 ημέρες) πριν από την Καθαρή Δευτέρα, αν και ο προβληματισμός ως προς τη θεματολογία της ξεκινάει μήνες πριν. Μπορεί όμως να εισαχθούν θέματα και την τελευταία στιγμή, ανάλογα με την επικαιρότητα. Για τη συγγραφή της επιστρατεύονται άτομα του χωριού που έχουν κλίση σ' αυτό το είδος της ποίησης, άτομα που διαθέτουν εμπειρία, αλλά και νέοι οι οποίοι προσέρχονται αυτοβούλως, καταθέτουν τις ιδέες τους νωρίς, τις συζητούν και ετοιμάζουν τα δικά τους κείμενα. Τα θέματα γύρω από τα οποία περιστρέφεται η σάτιρα αποφασίζονται συλλογικά από τους συμμετέχοντες.

Ταυτόχρονα καθορίζονται οι θεματικές των «αρμάτων», οι οποίες δεν είναι άσχετες με τα θέματα της σάτιρας. Συνήθως, επιλέγονται θέματα που την προηγούμενη χρονιά απασχόλησαν τα δελτία των ειδήσεων, κυριάρχησαν στο τηλεοπτικό πεδίο, συζητήθηκαν πολύ και επηρέασαν τη ζωή του τόπου. Η σάτιρα αποτυπώνει την πραγματικότητα με τρόπο κωμικό και ανατρεπτικό, στιγματίζει, σαρκάζει και προκαλεί, προ πάντων όμως παρέχει στους κατοίκους των Απολλώνων την ευκαιρία να ξεσπάσουν, να περιφρονήσουν προσωρινά τους κανόνες, να εκτονωθούν από την πίεση της καθημερινότητας και να ανανεωθούν. Με μία τάση υπερβολής, εκφράζει δυσπιστία απέναντι στην πολιτική εξουσία (διεθνή, εθνική, τοπική) και κάθε είδος εξουσίας και διακωμωδεί δημόσια πρόσωπα, αλλά και πρόσωπα και καταστάσεις του χωριού. Πολιτικά σχόλια συνδυάζονται με τοπικά γεγονότα και πρόσωπα που εμπλέκονται στη σάτιρα με τρόπο που η αποκωδικοποίησή της να είναι συχνά αδύνατη από τους ξένους και μόνο ένας ντόπιος να μπορεί να αντιληφθεί το σχόλιο. Αυτός είναι ο λόγος που οι Απολλωνιάτικες Καμουζέλες δεν προσελκύουν πολλούς επισκέπτες από άλλα χωριά.

Παρά το γεγονός ότι η σάτιρα είναι προσωπικό δημιούργημα (οι σατιρογράφοι συνήθως γράφουν μόνοι τους ή ανά δύο), αξιολογείται από την ομάδα σε ανοικτή διαδικασία, κατά την οποία τα κείμενα κρίνονται,

διορθώνονται και συμπληρώνονται. Στη διαδικασία αυτή μετέχουν και οι νέοι (18 ετών και άνω), που έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν τη διαδικασία, να διαπραγματευθούν τα θέματα, να εκφράσουν τη γνώμη τους, ενδεχομένως και να συμπληρώσουν τα υπάρχοντα κείμενα. Με αυτό τον τρόπο μυούνται στην τέχνη της σάτιρας και στην τεχνική του διστίχου, ώστε να αναδειχθούν στο μέλλον στους νέους σατιρογράφους, που θα εγγυηθούν την συνέχιση του εθίμου. Οι νέοι ενθαρρύνονται να μετέχουν ενεργά στη διαδικασία, υποβάλλοντας και δικά τους κείμενα προς κρίση, τα οποία συχνά είναι πολύ εύστοχα, αν και υστερούν λίγο ως προς τον ποιητικό ρυθμό. Συναντήσεις για την επεξεργασία των διστίχων προκειμένου να λάβουν την τελική τους μορφή γίνονται αρκετές φορές. Η τελική αξιολόγηση γίνεται δύο-τρεις ημέρες πριν από την Καθαρή Δευτέρα.

Η επιτέλεση του δρωμένου αρχίζει κατά τις 3.00-4.00 το απόγευμα της Καθαρής Δευτέρας με την παρέλαση των αρμάτων στον κεντρικό δρόμο του χωριού. Συχνά τα παιδιά του σχολείου συμμετέχουν στην παρέλαση με το δικό τους θέμα, που το ετοιμάζουν με τη βοήθεια των δασκάλων τους. Η παρέλαση ακολουθείται από τον κόσμο του χωριού και τους επισκέπτες (εάν υπάρχουν) μέχρι την αυλή του σχολείου. Τα άρματα μεταφέρουν άτομα και παιδιά του χωριού που έχουν ντυθεί καμουζέλες, έχουν δηλαδή μεταμφιεσθεί με πρόχειρα ρούχα (τα ρούχα που δεν χρειάζονται οι Απολλωνιάτες τα φυλάνε για τις Καμουζέλες).

Στο ανοικτό θεατράκι του σχολείου οι κάτοικοι του χωριού έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν την έμμετρη σάτιρα δραματοποιημένη. Η σάτιρα αποτελείται από μικρές θεματικές ενότητες, οι οποίες τα τελευταία χρόνια παρουσιάζονται στο κοινό σκηνοθετικά με τη δομή τηλεοπτικού δελτίου, όπου ένας εκφωνητής υποδυόμενος έναν γνωστό δημοσιογράφο της τηλεόρασης αναφέρεται ειδησεογραφικά στο θέμα, το οποίο μερικές φορές δραματοποιείται εν είδει ρεπορτάζ. Μεταξύ των θεμάτων παρεμβάλλονται δελτία καιρού, αθλητικές ειδήσεις, τηλεοπτικά παιχνίδια (Άκου τι είπαν, Deal), τηλεοπτικές εκπομπές (Πάμε Πακέτο, Αγρότης μόνος ψάχνει), τηλεοπτικές σειρές (Σουλείμάν ο Μεγαλοπρεπής) αλλά και γνωστές και πολυπαιγμένες διαφημίσεις. Με αυτόν τον τρόπο η σάτιρα παρουσιάζεται στο κοινό ως τηλεοπτικό πρόγραμμα. Η επιτέλεση των καμουζελών προϋποθέτει την εμπλοκή πολλών ατόμων, παιδιών, νέων και ενηλίκων που υποδύονται ρόλους, διαβάζουν τα σατιρικά κείμενα χωρίς πρόβα και συνήθως χωρίς ιδιαίτερη προετοιμασία (στοιχείο που χρειάζεται βελτίωση), συνδυάζοντας την απαγγελία με τον διάλογο. Στη δράση παρεμβάλλονται και σύντομα επεισόδια χορού και το θέαμα κλείνει με το τραγούδι ο Γιάνναρος επόθανε, το οποίο στα Απολλωνα έχει εξελιχθεί σε ιδιοτοπικό αποκριάτικο σατιρικό χορό με σεξουαλικό υπονοούμενο, όπως απαιτούν οι ημέρες της Αποκριάς.

Τη θεατρική δράση συνοδεύει μουσική από ηχητικό μέσο αλλά και ζωντανή μουσική, αφού το χωριό διαθέτει δικούς του οργανοπαίκτες. Σημειώνεται ότι σε περίπτωση βροχής μπορεί να μη γίνει η παρέλαση των «αρμάτων», ωστόσο η θεατρική αναπαράσταση του σατιρικού έμμετρου λόγου επιτελείται επί σκηνής στην κοινοτική αίθουσα των Απολλωνώνων.

4. Χώρος/εγκαταστάσεις και εξοπλισμός που συνδέονται με την επιτέλεση/ άσκηση του στοιχείου ΑΠΚ

Η επιτέλεση του δρωμένου υλοποιείται σε ανοικτό χώρο, στον δρόμο, στην πλατεία, στο αμφιθέατρο του σχολείου και σε περίπτωση βροχής σε κλειστό

χώρο, στην αίθουσα εκδηλώσεων της κοινότητας των Απολλώνων. Απαιτείται μικρός αριθμός παλαιών ημιφορτηγών αυτοκινήτων, τρικύκλων και τρακτέρ, τα οποία παρέχονται από τους κατοίκους του χωριού και μετατρέπονται σε αποκριάτικα άρματα με τη χρήση υλικών ευτελούς αξίας, ταμπλάδων ξύλινων και υφασμάτων. Ο σχεδιασμός των αρμάτων, η κατασκευή και η διακόσμησή τους γίνεται σε ανοικτό ελεύθερο οικόπεδο στην είσοδο του χωριού.

Απαιτούνται επίσης παλαιά μεταχειρισμένα ενδύματα πάσης φύσεως που με τους κατάλληλους συνδυασμούς βοηθούν τους συμμετέχοντες στο δρώμενο να αναδείξουν συγκεκριμένο ρόλο. Τα ίδια ενδύματα χρησιμοποιούνται κάθε χρόνο με διαφορετικούς συνδυασμούς, που επιλέγει ο καθένας ανάλογα με τη θεματική του άρματος και τον ρόλο που πρόκειται να επιτελέσει επί σκηνής.

Μικροφωνική εγκατάσταση είναι απαραίτητη στο αμφιθέατρο, όπου επιτελείται η έμμετρη σάτιρα, αλλά και σε κλειστό χώρο σε περίπτωση βροχής.

5. Προϊόντα ή εν γένει υλικά αντικείμενα που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της επιτέλεσης/άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ

Η επιτέλεση των Καμουζελών παράγει άυλα αγαθά που συνδέονται με την δυνατότητα για κοινωνική και ψυχολογική ανανέωση των ανθρώπων που συμμετέχουν, είτε ως τελεστές είτε ως θεατές. Ωστόσο, παράγει και κάτι χειροπιαστό που είναι η έμμετρη λαϊκή σάτιρα. Τα γραπτά κείμενά της φυλάσσονται στο αρχείο του Πολιτιστικού Ομίλου ως υλικά τεκμήρια μιας άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Επίσης, υλικό προϊόν της επιτέλεσης των Καμουζελών αποτελεί το οπτικοακουστικό υλικό που συγκεντρώνεται κάθε χρόνο από τους κατοίκους του χωριού που φωτογραφίζουν και βιντεοσκοπούν το δρώμενο, αναμεταδίδοντας το, κυρίως μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

6. Ιστορικά στοιχεία για το στοιχείο ΑΠΚ

Παλιά στις Καμουζέλες, δεν υπήρχε διοργάνωση. Μαζεύονταν στο καφενείο περισσότερο οι μεγάλοι και λιγότερο οι νέοι, έπιναν, ερχόντουσαν στο κέφι, πήγαιναν σπίτι, ντύνονταν καμουζέλες και έβγαιναν σαν μπουλούκι. Πήγαιναν στο καφενείο, γύριζαν στις γειτονιές, έφεραν μαζί τους κατσαρόλες, ταψιά, τα χτυπούσαν για να κάνουν θόρυβο, χόρευαν, πηδούσαν, έντυναν νύφη, γαμπρό, κουμπάρο, κρεμούσαν από πάνω τους *τσαμπάλια* (κουδούνια) και έκαναν εικονικό γάμο. Άλλος έπαιζε βιολί, άλλος ακορντεόν και ερχόταν δήθεν το συμπεθεριό να πάρει τη νύφη. Άλλοι μουτζουρώνονταν στο πρόσωπο με *μούζι* (καπνιά) από τους φούρνους και έπιαναν μια *κονταρία* (κοντάρι) και πηδούσαν, δήθεν ότι ήταν κανίβαλοι. Αυτό γινόταν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60, οπότε σημειώθηκε ο πρώτος μετασχηματισμός του έθιμου, το οποίο συνεχίστηκε στο εξής με μεταμφιέσεις και επισκέψεις με όργανα στα σπίτια, όπου γίνονταν αστεϊσμοί και πειράγματα. Εκεί τους κερνούσαν, αποκάλυπταν την ταυτότητά τους και έφευγαν. Κάθε βράδυ μπορούσαν να γυρίζουν οι παρέες, από το Σάββατο της Κρεατινής μέχρι την Καθαρή Δευτέρα.

Μετά τη μεταπολίτευση και το έθιμο αυτό άρχισε να φθίνει. Το έθιμο των επισκέψεων στα σπίτια διατηρείται σήμερα από τα παιδιά, τα οποία μεταμφιέζονται, φορούν μάσκες, χωρίζονται σε ομάδες, 5-12 και 13-17 ετών

που είναι τα δόκιμα μέλη του Πολιτιστικού Ομίλου και απαρτίζουν το συμβούλιο των εφήβων. Επισκέπτονται σχεδόν κάθε βράδυ τα σπίτια και τα καταστήματα του χωριού, μπαίνουν μέσα χωρίς να μιλούν, για να μην αποκαλυφθούν και όταν ένας από την παρέα αναγνωρισθεί (με αρκετή δυσκολία) από τον νοικοκύρη του σπιτιού, αποκαλύπτουν την ταυτότητά τους, δέχονται κεράσματα (καραμέλες, γλυκά και κρασί, ανάλογα με την ηλικία τους) και αποχωρούν, για να συνεχίσουν τις επισκέψεις τους, τις οποίες όλοι οι Απολλωνιάτες επιδοκιμάζουν και ενθαρρύνουν. Αυτονόητο είναι ότι τα ίδια παιδιά έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν και στο δρώμενο της Καθαρής Δευτέρας κατά τη φάση της παρέλασης και όταν υπάρχει ρόλος γι' αυτά κατά την αναπαράσταση ενός θέματος της σάτιρας..

Το 1980, χρονολογία ορόσημο διότι συμπίπτει με την ίδρυση του Πολιτιστικού Ομίλου, οι Καμουζέλες εμπλουτίστηκαν με την έμμετρη λαϊκή σάτιρα σε δίστιχα ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου στίχου. Είναι γεγονός ότι με τη διάδοση της τηλεόρασης και την εγκατάστασή της στα καφενεία και στα σπίτια του χωριού κυρίως από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, παρέχόταν στους κατοίκους άμεση ειδησεογραφική ενημέρωση. Η εγχώρια και η διεθνής επικαιρότητα εντάχθηκαν στα ενδιαφέροντά τους και έγιναν αντικείμενο καθημερινών συζητήσεων και προβληματισμών. Παράλληλα, η τηλεόραση άρχισε να μονοπωλεί τον ελεύθερο χρόνο των ανθρώπων. Τότε οι επισκέψεις των μεταμφιεσμένων στα σπίτια άρχισαν να φθίνουν και η συμμετοχή στο έθιμο να μειώνεται. Κάποιοι αδιαφόρησαν τελείως, άλλοι όμως θεώρησαν ότι το έθιμο, ως στοιχείο της λαϊκής τοπικής παράδοσης, έπρεπε να επιβιώσει. Αυτή η σκέψη σε συνδυασμό με την διαθέσιμη ειδησεογραφική ενημέρωση και με την ελευθερία λόγου που ακολούθησε τη μεταπολίτευση, δημιούργησαν το πλαίσιο για την καθιέρωση του έμμετρου σατιρικού λόγου κατά την επιτέλεση των Καμουζελών, τη συγγραφή και δημόσια δραματοποίησή του.

Την ίδια εποχή (αρχές δεκαετίας του 1980) εμφανίστηκαν και τα πρώτα άρματα (ένα δύο αρχικά), τα οποία αναπαριστούσαν και σχολίαζαν γεγονότα της εποχής (π.χ. ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ). Οι μεταμφιέσεις συνεχίστηκαν, όμως οι επισκέψεις των καμουζελών (μεταμφιεσμένων) στα σπίτια σταμάτησαν (συνεχίζονται μόνο από μεταμφιεσμένα παιδιά, σε όλη της διάρκεια της Αποκριάς) και οι καμουζέλες, μεταξύ αυτών και παιδιά, βγαίνουν στον δρόμο, όπως έβγαιναν και παλαιότερα, όχι όμως ως μπουλούκια, αλλά συνοδεύουν την παρέλαση των αρμάτων μέχρι το σχολείο, όπου αναλαμβάνουν να φέρουν σε πέρας τον θεατρικό τους ρόλο.

Η έμμετρη σάτιρα που αφορά σε ζητήματα και προβλήματα της επικαιρότητας αποτελεί στοιχείο της επιτέλεσης των Καμουζελών από την καθιέρωσή της μέχρι σήμερα. Αν και προϋπήρχε στο χωριό μια εξοικείωση με τη δημιουργία πειρακτικών διστίχων, πριν από την ίδρυση του Συλλόγου, ο κόσμος δεν ήξερε τι σημαίνει σάτιρα. Η ενσωμάτωση της σάτιρας στο έθιμο των Καμουζελών συνιστά αλλαγή, πρωτεργάτες της οποίας ήταν τα μέλη του Συλλόγου, Γεώργιος Διακαντωνίου και Κυριάκος Συρίμης με συμπαραστάτες στη συγγραφή των σατιρικών διστίχων και άλλους χωριανούς, όπως ο Γεώργιος Πονήρης. Αυτοί υπήρξαν και μέντορες της επόμενης γενιάς των σατιρογράφων, όπως οι Κάρολος Πονήρης, Παναγιώτης Κουτσονικόλας, Σάββας Πίσσας, Γρηγόρης Γιαννακόπουλος, Αντώνης Φιόλλας κ.ά. Η δραματοποίηση της σάτιρας γινόταν αρχικά στην πλατεία του χωριού και αργότερα στο αμφιθέατρο του δημοτικού σχολείου, όπου μέχρι σήμερα συγκεντρώνονται οι θεατές μετά την παρέλαση των αρμάτων.

Η μετάβαση από το παλιό στο καινούριο υπήρξε θετική, διότι ο κόσμος αγάπησε το καινούριο και άρχισε να έχει μεγάλη συμμετοχή στις Καμουζέλες.

Υπήρξε πάλι μία αδράνεια γύρω στο 2000, που δεν έγινε το καρναβάλι, αλλά και πάλι μεσολάβησαν οι παλιοί για να μη χαθεί το έθιμο, το οποίο έκτοτε επιτελείται ανελλιπώς, αποδεικνύοντας ότι ο λαϊκός πολιτισμός δεν είναι στατικός αλλά εξελίσσεται, παρακολουθώντας τις ανάγκες της κοινωνίας.

7. Η σημασία του στοιχείου σήμερα

α. Ποια είναι η σημασία του στοιχείου για τα μέλη της κοινότητας/τους φορείς του;

Στον απόηχο της επιτέλεσης των Καμουζελών υπάρχει η ικανοποίηση ότι συνεχίστηκε η παράδοση. Το σημαντικότερο όμως όφελος είναι η διασύνδεση των νέων μεταξύ τους και με τους συντοπίτες τους. Ενώ συνήθως υπάρχει διάκριση ρόλων και ηλικιών στις περισσότερες δραστηριότητες, στις Καμουζέλες αυτό δεν συμβαίνει. Η διασύνδεση της νεολαίας με τους μεγάλους σε ηλικία, αφού πέρασε μία φάση αποξένωσης κατά το παρελθόν, επανακάμπτει με τον εθελοντισμό και την αλληλεγγύη που απαιτεί η διοργάνωση των Καμουζελών που λειτουργούν ως συνδετικός ιστός ανάμεσα στις γενιές. Ειδικότερα για τους νέους, η συμμετοχή τους στη διοργάνωση του δρωμένου συνιστά ένα πεδίο μύησής τους όχι μόνο στις παραδοσιακές πρακτικές της κοινότητας, αλλά και στη χρήση του τοπικού γλωσσικού ιδιώματος, αφού μαθαίνουν να το χειρίζονται μέσα από τη συλλογική διαδικασία της αξιολόγησης των σατιρικών διστίχων αλλά και της επιτέλεσης της σάτιρας ενώπιον του κοινού.

Ο χρόνος επιτέλεσης των Καμουζελών συνιστά για τους κατοίκους του χωριού ευκαιρία για συγκέντρωση, ανανέωση και σύσφιξη των συγγενικών και φιλικών δεσμών. Αρκετοί Απολλωνιάτες που διαμένουν σε άλλα χωριά ή στην πόλη της Ρόδου έρχονται στο χωριό για να παρακολουθήσουν ή να συμμετάσχουν στις Καμουζέλες. Για τους νέους οι Καμουζέλες συνιστούν ευκαιρία για να εκφράσουν τα προβλήματα της γενιάς τους, να αμφισβητήσουν, να σαρκάσουν, να εκτονωθούν. Γενικότερα, οι τελεστές του εθίμου αισθάνονται ικανοποίηση γιατί συνεχίζουν το έθιμο και προσφέρουν γέλιο στον κόσμο. Στόχος τους είναι να προσελκύσουν όλους τους Απολλωνιάτες της Ρόδου, ώστε η Καθαρή Δευτέρα να καθιερωθεί ως η ημέρα ανασυγκρότησης της κοινότητας των Απολλωνιατών.

β. Ποια είναι η σημασία του στοιχείου για τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία;

Οι Απολλωνιάτικες Καμουζέλες συγκροτούν παραδειγματική περίπτωση εξέλιξης και μετασχηματισμού της παράδοσης από τους ίδιους τους φορείς της. Όταν οι αστείσμοι και τα μουτζουρώματα των μεταμφιεσμένων έπαψαν να εκφράζουν την κοινωνία του χωριού, οι φορείς του εθίμου δεν το εγκατέλειψαν, όπως συνέβη σε άλλα χωριά της Ρόδου, όπου οι Καμουζέλες έχουν εξελιχθεί σε αστικού τύπου εκδηλώσεις (χοροεσπερίδες μεταμφιεσμένων ή παρελάσεις αρμάτων που συχνά οργανώνονται από ιδιωτικές εταιρείες). Οι Απολλωνιάτες, εμπλουτίζοντας το έθιμο πρωτίστως με την έμμετρη σάτιρα και δευτερευόντως με την παρέλαση των αυτοσχέδιων αρμάτων, το μετέτρεψαν σε εμβληματικό στοιχείο της ταυτότητάς τους και ταυτόχρονα επινόησαν έναν τρόπο για να διασώσουν το γλωσσικό τους ιδίωμα, που ξεχνιόταν από τη γλωσσική ομοιογένεια που επιφέρει η τυπική εκπαίδευση. Αυτό μπορεί να αποτελέσει πολιτισμική παρακαταθήκη για το μέλλον που θα εμπνεύσει και άλλες

κοινότητες ώστε να διαχειρίζονται στοιχεία της παράδοσής τους προκειμένου να τα μεταβιβάζουν στις νεότερες γενιές εξασφαλίζοντας την επιβίωσή τους στο μέλλον.

γ. Συμμετείχε και πώς η κοινότητα στην προετοιμασία της εγγραφής του στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς;

Την πρωτοβουλία για την εγγραφή των Απολλωνιάτικων Καμουζελών στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας είχε ο Πολιτιστικός Όμιλος Απολλώνων Ρόδου «Νέοι Ορίζοντες», επιδιώκοντας την αποτύπωση και τεκμηρίωση του στοιχείου αυτού της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς των Απολλώνων, καθώς και των κοινωνικών συνθηκών μέσα στις οποίες αυτό αναδημιουργείται. Καθώς η διαδικασία του εμπλουτισμού του Εθνικού Ευρετηρίου, σύμφωνα με το άρ. 12, παρ. 1 της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Παρίσι, 2003), προτρέπει για τη μεγαλύτερη δυνατή ενεργή συμμετοχή της κοινότητας-φορέα, η κινητοποίηση του Συλλόγου ήταν προς αυτή την κατεύθυνση.

Οι κάτοικοι του χωριού ενημερώθηκαν για τη σημασία του εγχειρήματος και της ανάδειξης στοιχείων της πολιτισμικής τους ταυτότητας και αρκετοί ανταποκρίθηκαν θέτοντας στη διάθεση του Συλλόγου πληροφορίες και στοιχεία από παλαιότερες επιτελέσεις του δρωμένου (κείμενα έμμετρης σάτιρας και φωτογραφίες).

8. Διαφύλαξη/ανάδειξη του στοιχείου

α. Πώς μεταδίδεται το στοιχείο στις νεότερες γενιές σήμερα;

Οι νέοι συμμετέχουν μαζί με τους πιο έμπειρους, σε όλα τα στάδια προετοιμασίας των αρμάτων και στο στάδιο συγγραφής και αξιολόγησης των σατιρικών διστίχων, έχοντας τη δυνατότητα όχι μόνο να καταθέτουν τις ιδέες τους, αλλά και να τις υλοποιούν. Η μύηση των νέων στο πνεύμα και στην τεχνική της συγγραφής των σατιρικών διστίχων γίνεται βιωματικά, μέσα από διαδικασίες *κατάκτησης* (acquisition) (Βαρλοκώστα και Τριανταφύλλου, 2003). Παλαιότερα, η μύηση στη σάτιρα συνδεόταν με τις παρέες και τα γλέντια. Σήμερα, συνδέεται με τη συμμετοχή στην ομαδική διαδικασία της αξιολόγησης και διόρθωσης των σατιρικών διστίχων των Καμουζελών. Τα σατιρικά δίστιχα δομούνται συχνά με τρόπο που να σχολιάζουν μία κατάσταση που αφορά όλη τη χώρα, μέσα από τη χρήση ενός εξειδικευμένου παραδείγματος που συνδέεται με πρόσωπα του χωριού. Αυτός ο συνδυασμός συνιστά τεχνική που κατακτάται σταδιακά και υποσυνείδητα μέσα από τις συζητήσεις κατά τον σχολιασμό και την αξιολόγηση των σατιρικών διστίχων.

β. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης του στοιχείου που έχουν ληφθεί στο παρελθόν ή που εφαρμόζονται σήμερα (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

Την απειλή της εξαφάνισης αντιμετώπισε το δρώμενο στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ωστόσο με την παρέμβαση του Συλλόγου που καθιέρωσε την έμμετρη λαϊκή σάτιρα και την παρέλαση των αρμάτων το δρώμενο

ξανακέρδισε το ενδιαφέρον του κόσμου που αποδέχτηκε τα νέα στοιχεία. Είναι όμως γεγονός ότι οι Καμουζέλες χρειάζονται στήριξη, διότι προσλαμβάνονται ως αντιχριστιανικό έθιμο και βάζονται σε μια προσπάθεια να αποτραπεί η συμμετοχή σε αυτό. Για την αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος, ο Πολιτιστικός Όμιλος Απολλώνων προσπαθεί να προσελκύσει το ενδιαφέρον ερευνητών για την καταγραφή και μελέτη του.

γ. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης που προτείνεται να εφαρμοστούν στο μέλλον (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

Ένας από τους στόχους που έχει θέσει ο Πολιτιστικός Όμιλος Απολλώνων «Νέοι Ορίζοντες» είναι η διαφύλαξη του εθίμου και η περαιτέρω ανάδειξή του ως στοιχείου της ταυτότητας των Απολλωνιατών. Για την επίτευξη αυτού του στόχου είναι επιβεβλημένη η ευαισθητοποίηση των νέων, ώστε να αρχίσουν να εξοικειώνονται με τα άυλα πολιτιστικά αγαθά. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας θα πραγματοποιήσουμε:

1. Συγκέντρωση-διάσωση του οπτικοακουστικού υλικού που σχετίζεται με το στοιχείο, με μόνιμη έκθεση φωτογραφίας από την ιστορία των Καμουζελών σε χώρο του Λαογραφικού Μουσείου Απολλώνων και έκδοση ενός άλμπουμ φωτογραφιών.
2. Σειρά διαλέξεων ή ημερίδα με τη συμμετοχή επιστημόνων ή φορέων που ασχολούνται με την καταγραφή και μελέτη στοιχείων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.
3. Προβολή του στοιχείου ΑΠΚ σε τοπικά και διεθνή συνέδρια και σε άλλες διοργανώσεις που συνδέονται με τον λαϊκό πολιτισμό (φεστιβάλ, πολιτιστικά δρώμενα κλπ.).
4. Προβολή του στοιχείου ΑΠΚ από την τοπική τηλεόραση, είτε με συνεντεύξεις είτε με τηλεοπτική κάλυψη του δρώμενου καθώς και αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών για την ενημέρωση και την ενεργή εμπλοκή ακόμα περισσότερων ενδιαφερόμενων.
5. Διεύρυνση των θεματικών της σάτιρας έτσι ώστε να δοθεί περισσότερος χώρος στους νέους για την έκφραση των δικών τους ανησυχιών και των προβλημάτων της γενιάς τους είτε απ' ευθείας από τους ίδιους είτε καθ' υπόδειξή τους.
6. Δημιουργία θεατρικού τμήματος-εργαστηρίου, ώστε να βελτιωθεί σταδιακά η σκηνική αναπαράσταση της σάτιρας και να δημιουργηθεί μόνιμη θεατρική ομάδα που θα αναλαμβάνει την εκπαίδευση άλλων στο μέλλον.
7. Διαμόρφωση και εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τα παιδιά του δημοτικού σχολείου της Κοινότητας των Απολλώνων που θα σχεδιαστούν από εκπαιδευτικούς φορείς, προκειμένου τα παιδιά να γνωρίσουν την ιστορία των Απολλωνιάτικων Καμουζελών και να εκπαιδευτούν στον τρόπο οπτικής καταγραφής του εθίμου.

8. Παροχή επιστημονικής υποστήριξης στις προσπάθειες διαφύλαξης του στοχείου από φορείς, όπως είναι το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και τα τμήματά του που λειτουργούν στη Ρόδο, καθώς και τα μεταπτυχιακά του προγράμματα, όπως είναι αυτό της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, που εστιάζει στον πολιτισμό, ως τον τέταρτο πυλώνα της αειφορικής ανάπτυξης.
9. Έκδοση ή συνέκδοση με επιστημονικό φορέα, βιβλίου-μελέτης για τις Απολλωνιάτικες Καμουζέλλες.

9. Βασική Βιβλιογραφία

- Ανδρουλάκη Μαρία Γ., «Οι καμουζέλλες στο χωριό Απόλλωνα Ρόδου: τα καρναβαλικά δίστιχα και ο επικοινωνιακός τους ρόλος», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* 27 (2017), σ. 841-860.
- Ανδρουλάκη Μαρία Γ., «Μνήμη, χρόνος και συλλογικότητα στην παροικία των Ολυμπιτών στην Αττική. Το έθιμο «Καμουζέλλες», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* ΚΔ' (2010), σ. 359-388.
- Αυδίκος Ευάγγελος, *Εορταί και πανηγύρεις. Σύνορα, λαϊκά δρώμενα, τελετές*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017.
- Bakhtin Mikhail, *Rabelais and his world* (μετάφ. Helene Iswolsky), Indiana University Press, U.S.A. 1984.
- Βαρλοκώστα, Σ. και Τριανταφύλλου, Λ., *Επίπεδα Γλωσσομάθειας στην Ελληνική ως Δεύτερη Γλώσσα*, Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής, Αθήνα 2003.
- Ζερβού Ρεγγίνα, *Το καρναβάλι της Αγιάσου. Μία κοινωνιολογική και λαογραφική προσέγγιση στο σύγχρονο γίνεσθαι του λαϊκού πολιτισμού (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2012).
- Κάβουρας Παύλος, «Τα δρώμενα από εθνογραφική σκοπιά: μέθοδοι, τεχνικές και προβλήματα καταγραφής, *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Δρώμενα: Σύγχρονα μέσα και τεχνικές καταγραφής τους*, Κομοτηνή 4-6 Οκτωβρίου 1996, Κομοτηνή 1997, σ.76-109.
- Κιουρτσάκης Γιάννης, «Καρναβάλι και παραδόσεις: Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου», Κέδρος, Αθήνα 1985.
- Κιουρτσάκης Γιάννης, «Η τρελή σοφία ή Τα ανίερα ιερά. Δοκίμιο για το καρναβάλι και τη γλώσσα του», Κέδρος, Αθήνα 2003.
- Κουτσονικόλας Παναγιώτης, *Ο ρόλος της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην ανάδειξη της Τοπικής Γνώσης ως μοχλού Αειφόρου Ανάπτυξης: Η περίπτωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Κοινότητας Απόλλωνα Ρόδου*. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Τ.Ε.Π.Α.Ε.Σ., Ρόδος 2017.
- Μέγας Γ.Α., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα λαϊκής λατρείας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1988.
- Μερακλής Μιχάλης, «Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων», στο Μ.Γ. Μερακλής, *Λαογραφικά ζητήματα*, Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σ. 15-25.
- Μερακλής Μιχάλης, *Ελληνική Λαογραφία Κοινωνική Συγκρότηση- Έθνη και Έθιμα- Λαϊκή Τέχνη*, Οδυσσέας, Αθήνα 2004.
- Πούχνερ Βάλτερ, *Θεωρία του λαϊκού θεάτρου. Κριτικές παρατηρήσεις στο γενετικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου*,

Λαογραφία, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Παράρτημα 9, Αθήνα 1985.

Πούχνερ Βάλτερ, «Θεωρητικές διαστάσεις στην ερμηνεία της έννοιας του “δρωμένου” και του “λαϊκού θεάτρου”», στο *Λαϊκά Δρώμενα: Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994, Υπουργείο Πολιτισμού, Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων, Δήμος Κομοτηνής, Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων, Υπουργείο Πολιτισμού, Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, Αθήνα 1996, σ. 17-21, Αθήνα 1996, σ. 17-21.

Πούχνερ Βάλτερ, «Παραστατικά δρώμενα, λαϊκά θεάματα και λαϊκό θέατρο στη Νοτιοανατολική Ευρώπη», *Λαογραφία* 32 (1979-1981), σ. 304-369.

Σκουτέρη-Διδασκάλου Ελεωνόρα, «Ορία και αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης: από τις πολιτιστικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση», στο *Λαϊκά δρώμενα: Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994, Υπουργείο Πολιτισμού, Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων, Δήμος Κομοτηνής, Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων, Υπουργείο Πολιτισμού, Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, Αθήνα 1996, σ. 131-151.

10. Συμπληρωματικά Τεκμήρια

α. Κείμενα (πηγές, αρχειακά τεκμήρια κτλ.):

Στο Παράρτημα παρατίθενται ενδεικτικά σατιρικά δίστιχα από τις Καμουζέλες διαφόρων ετών

β. Χάρτες : Χάρτης της Ρόδου - Απόλλωνα

γ. Οπτικά και ακουστικά τεκμήρια (σχέδια, φωτογραφίες, αρχεία ήχου, βίντεο κτλ.)

Επισυνάπτεται οπτικοακουστικό υλικό (8 φωτογραφίες και 2 video) της διαχρονικής πορείας των καμουζελών, για το σύνολο του οποίου τα δικαιώματα έχει ο Πολιτιστικός Όμιλος Απολλώνων Ρόδου «Νέοι Ορίζοντες».

δ. Διαδικτυακές πηγές (υπερσύνδεσμοι)

11. Στοιχεία συντακτών του Δελτίου

1) α. Όνομα: Μαρία Ανδρουλάκη
β. Ιδιότητα: Κύρια ερευνήτρια του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών,

2) α. Όνομα: Παναγιώτης Κουτσονικόλας
β. Ιδιότητα: Εκπαιδευτικός Μέσης Εκπαίδευσης (ΠΕ03-Μαθηματικός), κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης (M.Sc.) του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Μέλος του Πολιτιστικού Ομίλου Απολλώνων Ρόδου «Νέοι Ορίζοντες».

γ. Τόπος και Ημερομηνία Σύνταξης του Δελτίου: Απόλλωνα-Αθήνα, 14 Σεπτεμβρίου 2019

12. Τελευταία συμπλήρωση/επικαιροποίηση του Δελτίου